

תמצית מנהלים: הערכת שילוב כלבי שירות לילדים ומבוגרים עם מוגבלות פיזית

ד"ר דנה רוט ודפנה רביב-כרמי

מחלקת מחקר והערכה, בית איזי שפירא

מאי, 2022

רקע: ילדים ומבוגרים עם מוגבלות פיזית תלויים בסביבה הקרובה לביצוע מטלות יומיומיות. כלב שירות הוא כלב שהוכשר לסייע בפעולות וצרכים מוטוריים. עמותת 'צעדים קטנים', בשיתוף עם הביטוח הלאומי, יזמה תכנית מקדמית שתבחן את ההשפעה של כלבי שירות על חייהם של ילדים ומבוגרים עם מוגבלות מוטורית בתחושת המסוגלות והעצמאות, הפחתת העומס הטיפולי על בני המשפחה ושיפור המעורבות החברתית. הפרויקט לווה בתהליך הערכה.

המשתתפים בפרויקט: 15 משפחות (10 כלבים יועדו לילד/ה ו-5 למבוגר/ת). לכל המשתתפים מוגבלות מוטורית והם ללא מוגבלות קוגניטיבית. בקרב המשתתפים ייצוג מגדרי, טווח גילאי רחב, מגוון אבחונים ורמות תפקוד, פריסה ארצית, מהמגזר היהודי (חילוני ודתי) והמגזר הערבי.

מתודולוגיה: מתווה של "לפני-אחרי" על מנת לאפשר השוואה בין שתי נקודות הזמן. נערכו ראיונות פנים אל פנים ומולא שאלון כמותי (mixed method). בנוסף, בוצעה הערכת אמצע כחצי שנה מכניסת הכלב. במקרים בהם הכלב יועד לילד, רואיין הורה והילד (לא רואיין ילדים צעירים מ-10 מחשש לעומס רגשי). משך איסוף הנתונים ערך כ-3.5 שנים. במהלך תהליך הערכה פרצה מגפת הקורונה שהשפיעה על אופן איסוף נתוני המחקר (מעבר לראיונות בטלפון/זום וכו').

סטטוס ביצוע: 12 משפחות השלימו את תהליך הערכה במלואו. משפחת אחת החזירה את הכלב.

כלי הערכה: קו מנחה לראיונות שכלל שאלות פתוחות אודות חוויות, תחושות, צרכים, ציפיות וחששות מלקיחת כלב השירות. בנוסף, שאלונים כמותניים, המבוססים על שאלונים קיימים ומתוקפים בספרות המקצועית, שעברו התאמות למטרות הערכה זו.

עיקר הממצאים:

- חסמים וגורמים מעכבים** – גיל הילד, תגובת האחים והמבנה המשפחתי.
- חששות לקראת הכנסת כלב שירות לבית (לפני כניסת הכלב)** – החשש העיקרי הוא מהאחריות הכבדה לצרכיו של הכלב, דבר שיביא לשינוי משמעותי בשגרת החיים, נטל ומעמסה. חשש נוסף מפגיעה בעצמאות בעליו בגלל התלות בכלב. חששות נוספים שעלו: האם הכלב יעמוד בציפיות או יאכזב, חששות לוגיסטיים (נסיעה לחופשות, נסיעה ברכב וכו') וחשש מהיום שלאחר מות הכלב. התמורה והתועלת שבכלב מאפילה על הנטל הכלכלי והפגיעה בניקיון והיגיינה. בחברה הערבית קיימת גם התמודדות תרבותית עם הרתיעה מהכנסת כלב לבית.
- צרכים וציפיות מכלב שירות (לפני כניסת הכלב)** – מגוון צרכים וציפיות הנעים על הצירים שבין צרכים פיזיים, רגשיים וחברתיים; צרכים המשליכים על חיי האדם עם המוגבלות לאלו המשליכים על משפחתו וסביבתו; וצרכים הנאמרים באופן ברור וגלוי לעומת צרכים סמויים. מרבית הצרכים עלו אצל כל המרואיינים, אם כי בעוצמות ובביטויים שונים.

צרכים פיזיים: הדומיננטיים והבולטים ביותר והמתייחסים בעיקר לצרכים במוטוריקה גסה - סיוע בניידות (מדרגות, משטח לא מישורי, שמירה על שיווי משקל, סיוע בהתרוממות וכו').
לכך השלכות על ביטחון פיזי (מניעת נפילות), מניעת כאבים, ביטחון רגשי ושיפור איכות חייהם.
צרכים רגשיים: חלקם מתייחסים למצב נקודתי (למשל שיפור מצב רוח) בעוד אחרים מבטאים תהליך רגשי. הביטוי הבולט ביותר הוא הרצון בעצמאות שמקבל היבטים שונים אצל ילדים, הורים ומבוגרים. האחריות על הכלב מעניקה תחושת שליטה (במצאות של העדר שליטה), וכנגזרת מכך מעצימה ומעניקה תחושת מסוגלות. ביטויים נוספים של צרכים רגשיים: שיפור מצב הרוח, הענקת תחושת ביטחון, התמודדות עם תסכולים, עידוד לפעולה, השלמה עם המחלה והקשר הרגשי העמוק עם הכלב ("צוות").

צרכים חברתיים: הרוב התייחסו לצורך ב- "חבר", ופחות נטו להתייחס לכלב כ- "גשר חברתי".
צרכים נוספים: צורך רפואי (ניטור והתערעה) וצורך בהגנה ובטחון (השגחה בבית ובחוץ).

4. **מענה לצרכים והציפיות (שנה מכניסת הכלב) - צרכים המקבלים מענה מלא:** מוטוריקה גסה, צורך רגשי כמשפר מצב רוח, צורך בחבר, תחושת בטחון והצרכים הרפואיים. צרכים המקבלים מענה חלקי: צרכים פיזיים בפעולות יומיומיות, צורך רגשי בעצמאות, פיתוח אחריות (ילדים) וצרכים רגשיים נוספים. צרכים שלא מקבלים מענה: גשר חברתי.

5. **הבדלים בין ילדים ומבוגרים - קיימים הבדלים במילוי הצרכים ובמענה על הציפיות.**
ילדים - תמונה מורכבת התלויה בגיל כרונולוגי, גיל המנטאלי (בגרות) ומגוונות המשפחה. ככל שהילד בוגר יותר (כרונולוגית ורגשית) כך ההשתלבות של הכלב בחיי היומיום, מילוי הצרכים והתרומה שלו משמעותית יותר. ילדים צעירים (עד גיל 16-15) התקשו לעמוד במחויבות והאחריות, ראו בכלב כעול, לא לקחו אותו בקביעות לביה"ס/פעילות והתקשו לשמר את מיומנויות ויכולות הכלב. האחריות על הטיפול בכלב התחלקה עם שאר בני הבית מה שהחליש לעיתים את הקשר. במשפחות בהם תפקודי הילד עדיין שמורים, לא פעם יש העדפה לעשות את הדברים לבד. אצל רובם הכלב נותן מענה בעיקר לצרכים רגשיים ולצורך בחבר, ופחות לצרכים פונקציונאליים. לעומתם, הבוגרים (בני 16+) נטו להגיב באופן שיותר דומה למבוגרים, אם כי לא בצורה מלאה.

מבוגרים - הרוב הביעו שביעות רצון גבוהה וצינו שהכנסת הכלב היוותה צעד משמעותי שתורמה לשיפור איכות חייהם. הכלב השתלב בחיי היומיום והולך איתם (כמעט) לכל מקום. הם המטפלים הבלעדיים ודואגים לצרכי הכלב. הכלב ממלא את הצרכים הפונקציונאליים (מוטוריים ורפואיים) והרגשיים. הצרכים החברתיים פחות דומיננטיים אצל המבוגרים. רק מבוגר אחד ציין שלצד הקשר הרגשי העמוק, הכלב לא עמד בציפיות. כל המבוגרים היו חוזרים על ההחלטה לקחת כלב ואף ממליצים לאחרים במצבם.

6. **הקשר עם הכלב -** תהליך ההיקשרות כמעט מידי והתחזק לאורך השנה. ההתייחסות לכלב היא במושגים של בן משפחה או דמות קרובה. הכלב מחזיק תפקיד רגשי מאוד משמעותי בחיי בעליו (ילד ומבוגר), והמשפחה בכלל. ממצאי שאלון ההיקשרות (כמותי) מחזקים ממצאים אלו.

7. **קשיים לאחר כניסת הכלב לבית -** קשיים הקשורים ישירות לכלב (טיפול ודאגה לצרכיו, הצבת גבולות, שימור היכולות וכו'); קשיים בבית ובמשפחה (ניקיון הבית, מעמסה על ההורים, מתחים וכו'); **אתגריים אישיים** (אינטנסיביות הקשר עם הכלב, התלות בו, הצורך להתפשר על דברים שפחות מתאימים לכלב); וקשיים מול הסביבה (התמודדות עם שאלות, הצבת

גבולות, כניסה למקומות ציבוריים וכו'). ולצד כל זאת, מרבית המשתתפים בפרויקט הסכימו שהתועלת שבכלב שירות עולה על הקשיים והחסרונות.

8. מדגם המשתתפים הקטן לא אפשר מציאת הבדלים מובהקים בין אוכלוסיות ונקודות הזמן.

מסקנות

1. **חיזוק תחושת המסוגלות ושיפור העצמאות** - קיימת הבחנה בין ילדים צעירים וילדים בוגרים. אצל ילדים צעירים (עד גיל 15-16) מטרות הפרויקט פחות באו לכדי מימוש. לאחר התלהבות ראשונית מהכלב, הכלב נתפס לא פעם כהכבדה וכעול (הילד לא חפשי בהפסקות, צריך לדאוג לכלב וכו'). הכלב לא צמוד לילד במהלך היום, והוא אינו האחראי העיקרי עליו. לאור כל זאת הכלב לא מעניק חווית עצמאות ומסוגלות משמעותית. בקרב הילדים הבוגרים (בני 16+) יש מידה של שיפור בתחושת העצמאות (יכולים להישאר/לצאת מהבית, ללא נוכחות מבוגר) לאור העובדה שהכלב מתלווה אליהם והם שותפים בטיפול בו. אצל משתתפי הפרויקט המבוגרים כלבי השירות שיפרו את תחושת המסוגלות והעצמאות (פרמטרים שהיו קיימים עוד קודם לכן).
 2. **הפחתת העומס הטיפולי מבני משפחה** - לא הייתה הפחתה משמעותית בעומס הטיפולי. הילד/ה ממשיך להיעזר בהורה, בין אם מתוך הרגל או כי נוח יותר. בנוסף, מתווסף להורים תפקיד בטיפול השוטף בכלב. עם זאת, רוב ההורים מוכנים "לספוג" את המעמסה לאור היתרונות והתועלות שהכלב הביא איתו.
 3. **שיפור המעורבות החברתית** - מטרה זאת לא מומשה. הכלב לא מהווה גשר לקשרים חברתיים ולא ניכר שנוכחותו הרחיבה את המעגל החברתי. כאשר נוצרת תקשורת עם הסביבה היא לא תמיד נתפסת באופן חיובי (מאלץ להתמודד עם שאלות, הצבת גבולות וכו'). ולצד זאת, הכלב מסייע לתקשר לסביבה את "המוגבלות", מה שלעיתים קשה לעשות במילים. אצל כולם הכלב מהווה חבר אמת, ונבנה קשר רגשי עמוק ומשמעותי, של שותפות וערבות הדדית.
- על בסיס ממצאים אלו אפשר להסיק שבעוד שכלבי שירות עמדו ומימשו את מטרות הפרויקט אצל המבוגרים, אצל הילדים לא כך הדבר. גיל הילד, הבגרות הרגשית והאופי המשפחתי, מהווים גורמים משמעותיים בהשתלבות כלב שירות בבית.**

המלצות

1. מומלץ לבחון הכנסת כלבי שירות לסל שירותים אצל מבוגרים העונים על הקריטריונים. חשוב יהיה לבצע הערכה רחבה יותר על אוכלוסיית הבוגרים.
2. אצל הילדים הכלב נותן מענה בעיקר לאספקטים רגשים (חבר, בטחון רגשי וכו'). יש מקום לבחון איזה סוג של כלבים מתאימים לתת מענה זה ולבדוק האם אפשר לבנות תכנית הכשרה "פשוטה וזולה" יותר, תוך מחשבה שייתכן ובעתיד יהיה צורך לפתח את כישורי הכלב לצרכים של כלב שירות. כלבי "מחמד" מספקים מרכיבים רגשיים, ויש אינספור עדויות, מחקרים ותיעודים על כך. ייתכן ויש מקום לעודד ולהמליץ על קשר שכזה.
3. בפיילוט שבוצע הכלב נתן מענה מלא לצרכים רפואיים (ניטור והתערבה), ולצרכים הפיזיים והרגשיים שנובעים מכך. מומלץ להרחיב מחקר/הערכה בקרב אנשים עם מוגבלויות רפואיות.